NÉPNYELVÜNK IRODALMUNKBAN

VARGA ZOLTÁN

Nem szeretem az idézőjellel elektelenített címeket, ezért jegyzem meg mindjárt, hogy népnyelvet emlegetve nem a magyar népnyelvre gondolok általában, hanem a vajdasági, illetve jugoszláviai magyarra. Mindinkább „népnyelvvé" váló, egyre több szláv szót, szlávos szerkezeti elemet és tükörfordítást magában hordozó keveréknyelvünkre és annak beszivárgására sajtónk nyelvébe, sőt irodalmunkba. Nem tekintve kézlegyintéssel elintézhetőnek a jelenséget még a beszélt nyelvet illetőleg sem, bármennyire itt látszik is az ellene folytatott küzdelem a leginkább reménytelennek. Főleg ha az írott nyelv részéről sem számíthatunk komoly ellenhatásra. Nem, mivel „élő nyelvünk" lassan írásbeliségünket is kikezdi.

Sajtónk nyelve ugyanis, bármennyit nyesegetik is vadhajtásait nyelvészeink–nyelvművelőink, változatlanul tovább romlik. Attól tartok, írásbeliségünk hordozóinak meggyengült nyelvérzéke folytán újabban már nem csupán bizonyos szakterületek magyar szókincsének nem ismeréséről tanúskodóan, hanem már köznyelvinek számító szavakat is kipusztítással fenyegetve. Olyanféle szörnyszülöttek által, mint „hatékonytalan" vagy „létezhetetlen", amely utóbbira egyik többkötetes költő-újságírónknál is rábukkantam már – szerencsére még nem versében, hanem „csupán" vezércikkében. Nem pusztán nyelvművelésünk *hatástalanságára* vallóan, hanem éppenséggel *lehetetlen* helyzetről is árulkodóan. Aligha attól függetlenül, hogy nyelvünk immár nem is *defenzívában* van, hanem „defanzívában", olyannyira, hogy bajai felett nem csupán „konszultálni" hasztalan, hanem talán még *konzultálni* is, kivált ha *inzisztálás* helyett továbbra is „insziszíálunk" csak... Nem mintha e pusztán árnyalatnyinak tetszőknél nem lennének sokkal súlyosabb hibák is, akár mindjárt idegenszókészletünk használatával összefüggésben. Olyanféle „túljavítások" például, amikor – csak mert a szerbhorvátban használatos „ambicija" vagy „kondicija" változat helyett a magyarban *ambíció*, illetve *kondíció* áll – „inerció"-vá és „tendenció"-vá módosul az *inercia* és a *tendencia* is. Nem „rejtélyes módon",

amint azt egyszer egy nyelvművelő írásban olvashattam, hanem a szerbhorvát változatok ilyenféle „túlkorrekciója" következtében. Nemcsak élőbeszédben, hanem nyomtatott szövegben is, sőt nemcsak a napi sajtóban, hanem folyóiratban közölt magvas tanulmányokban – magyarországi folyóiratban is, ámde vajdasági szerző tollából. Alighanem készületlenül érve a lektori éberséget, azt, ami viszont idehaza nemegyszer visszaütő csapdákat is magában rejt, s nem csupán az említett idegenszó-készlettel összefüggésben – mert hiszen az önkényes szétválasztástól tartva olyanféle szóösszetételeket, mint „vadzseni" vagy „magaskultúra", mind kevésbé merek leírni. Mert hát elbizonytalanodtak a nyelv őrzői is.

Ámbár a nyelvi elbizonytalanodás e tüneteitől szintén nem mentes lektori kontrollra hivatkozni valójában a felelősség áthárítását jelenti a nyelvet „hivatalból" jobban tudókra. Íróink – újságíróink részéről, akik pedig jobbára maguk is ugyanolyan nyelv- és irodalomszakos diplomával rendelkeznek, mint ellenőrzőik. Elvben tehát elvárható lenne tőlük, hogy kellő biztonsággal bánjanak nyelvünk ama idegenszó-készletével is, aminek emlegetése könnyen tetszhet eltúlzó „kinagyításnak". Lévén a vele összefüggésben megmutatkozó hibák mellékesnek tetsző tünetei csupán sajtónyelvünk szembetűnő leromlásának.

*

Sajtónk nyelve romlásának tehát és nem irodalmunkénak, jegyzem meg sietve, mivel a kettő közötti különbségre ideje már emlékeztetni. Írásom címére is mindjárt, magamat is figyelmeztetve, hogy a tárgyra térjek.

Arra, hogy mutatkoznak-e vajon e nyelvromlás tünetei, s ha igen, milyen formában, prózánkban, költészetünkben. Vagyis irodalmi szövegeinkben.

Nem lévén nyelvész, hanem író, elsősorban íróilag közelíteném meg a kérdést. Emiatt is nem célom a módszeres szövegelemzés, még kevésbé a hibavadászat.

Amiért is két „keresetlen" esetre szorítkozom csak, olyanokra, amelyek „maguktól jöttek". Mindkettőre fordításban bukkantam, ámde mindkettő előfordulhatna eredeti szövegben is – éppen mert mindkettő eleven kapcsolatban áll „élő nyelvünkkel". Közülük az egyik meglehetősen régi, és egy amatőrszínházi előadás emlékeként ragadt meg bennem. Itt használta ugyanis a fordító, egyben az előadás rendezője, torna- vagy teniszcipő helyett a „patika" szót, egyszerűen átvéve azt a szerbhorvát eredetiből, ámde a nálunk dúló közhasználatnak megfelelően illesztve bele a magyar szövegbe. Sőt mikor ezt az előadást követő vitában szóvá tettem, meglehetős hevességgel védelmébe is vette megoldását, mondván, hogy a szóban forgó lábbelit mifelénk mindenki így mondja, mit sem törődve azzal a netán máshonnan idetévedt nézővel, aki nyilván nem értette volna, hogy kívánhat a darabbeli szegénysorsú apa nevelőintézetbeli fiának gyógyszertárat ajándékozni... A másik eset sokkal újabb, és egy versfordításból való: itt szerepel a környezetünkben szintén előszeretettel

használt tükörfodítás, a „vegyiron" kétszer is egymás után, s a beavatatlan olvasónak alkalmasint valamilyen titkos üzenetek írására szolgáló, különleges vegytintával töltött íróeszközt juttatva az eszébe – legalábbis ha nem ugyane vers másik, majdnem egy időben megjelent magyarországi fordítását olvassa el, ahol természetesen golyóstollat találhat. Mellesleg az első példa esetében a fordító inkább tehetséges amatőr színházi rendező, semmint irodalmár, ám a másodikában egyik kiváló költőnk és prózaírónk, aki éppen nyelvi-stilisztikai téren képes sokszor csipkefinom remeklésekre. Ezért is gondolok vele kapcsolatban mindenekelőtt a figyelem pillanatnyi kihagyására, olyanféle résre, amelyen át a meghitt házi nyelvhasználat eme produktumai bármely pillanatban besurranhatnak. De hát lehet-e ez másképpen, ha egyszer az író mifelénk más nyelven beszél, és más nyelven ír, s mivel így az ünneplő jelenti munkaruháját, gyakran mintha kölcsönfrakkban feszengne.

Nem mintha e feszengés kínossága mindig érezhető lenne működése „végtermékén" is. Hiszen meggyőződésem szerint irodalmunk számos alkotása nyelvi-stiláris szempontból sem ad okot szégyenkezésre. Ámde éppen ezért, e sajátos „kétnyelvűség", a mindennapok beszélt nyelve és az „irodalmi célokra" használt nyelv közötti sajnos elkerülhetetlen távolság miatt nevezném irodalmunkat nyelvileg is „lebegőnek", mintha az irodalmár-értelmiségünk és a vajdasági magyarság tömegeinek külön-külön létét tükrözné valamiképpen. Azt is, hogy tájunkon rég nem létezik már tiszta népnyelv, amely megbízható talajt képezhet lábunk alatt, még kevésbé olyan, amely az erdélyi székely-magyar népnyelvhez hasonlatosan „tiszta forrásul" is szolgálhatna, ihletője is lehetne irodalmunknak. Úgyhogy ilyenformán irodalmunk nyelvi nyersanyaga inkább a magyar köznyelv lehet csak, illetve a magyar irodalom nyelve „általában", ha lehet ezt így mondani, bizonyos veszélyével a papírízűségnek, s az eltávolodásának is, a beszélt nyelvtől – a nálunk beszélttől. Még ha egyelőre nem is kell attól tartanunk, hogy az itteni magyar olvasó nyelvi okokból nem érti meg írásainkat. Elvégre vidékünk magyarja többnyire tudja még, hogy a „kesza" magyarul *zacskó*, a „szok" *szörp*, a „dopisznica" *levelezőlap* és a „hullahopp" *harisnyanadrág*, legalábbis megérti, ha írott szövegben találkozik ezekkel a szavakkal, még ha nem is biztos, hogy mindig meg tudja mondani e „jövevényszavak" magyar megfelelőjét. De azért mégiscsak emiatt merül fel bennem, hogy amikor „tájunk egyszerű embere" olyan írásainkat „magasnak" találja, amelyek igazán nem mondhatók ilyennek, vagyis amikor makacsul az érthetőséget kéri számon szövegeinktől, ennek egyebek mellett nyelvi okai is lehetnek. Hogyne lennének, ha egyszer mindenekelőtt a szavak jelentését kell kihüvelyeznie, úgyhogy az olvasottak megértéséhez már nem is marad energiája.

Félő, hogy az írónak sem mindig az érthetőséghez. Illetőleg, ilyen nyelvi környezetből kinőve, a „nemes egyszerűséghez". Amiért nem beleszületik, hanem úgy kell megtanulnia.

*

Ámbár a „népnyelvünk" és irodalmunk közti szakadékot nem is annyira „elolvasótlanodásunk" veszélye miatt érintettem mindenekelőtt. Nemcsak azért tehát, mert bármennyire is az olvasónak írjon is az író, ha eleve egy meghatározott olvasóréteget céloz meg, igyekezetéből nem sok jó származhat az irodalomra. Hanem mert leromlott „népnyelvünk" sajátos módon adja fel a leckét irodalmunknak. Egymással ütköző követelményeket magában rejtőn vetve fel a kérdést: alkalmas-e vajon „kormányeltörésben" lévő nyelvünk a kifejezőeszköz szerepére, s ha igen, nem szegődik-e ezzel maga is a nyelvrontás szolgálatába?

Nem véletlenül említettem különben Domonkos István ismert költeményének címét, ugyanis történtek már ilyenféle kísérletek irodalmunkban. Nem is újkeletű próbálkozásokként, Domonkos műve mellett például Végel László regénye, az *Egy makró emlékiratai* esetében, ám hogy ez mennyire mondható tudatosnak, az nem is látszik könnyen tisztázhatónak. Weöres Sándor ugyanis annak idején, mindjárt folyóiratbani megjelenésekor, sajátos nyelvi bravúrként üdvözölte a regényt, olyan teljesítményként, amelynek kifejezőereje éppen a nyelv agyongyötrésében, kínkeserves nyekergéssé nyomorításában rejlik – elképzelhető, hogy nem is alaptalanul, mivel ez a nyelvezet mintha csakugyan ki is fejezné a regény elbeszélő-hősének sivárságát. Akkor is, ha egyes vélemények szerint Weöres Sándor a szerző akkori nyelvi felkészületlenségét értelmezte tévesen s vélte tudatos törekvésnek. Valószínűleg nem egészen megalapozatlanul, mert Végel regényében – szerencsére vagy hál' istennek – nem magával az említett keveréknyelvvel találkozunk, hanem inkább csak suta mondatszerkesztéssel és más nyelvi pongyolaságokkal, valamint szerbhorvát eredetű argó szavak olyan sorával, amelyek a vajdasági magyar nyelvbe is átcsúsztak, s amelyeket a szerző talán anélkül használ, hogy tudná, argó szavakként sem képezik igazán részét a magyar szókincsnek. Ilyen mindenekelőtt a címbeli „makró" szó, amelynek tudvalevően „strici" a magyar megfelelője. Nem mintha a tudatosság hiánya itt feltétlenül kárára lenne a regénynek, mivel ezek a „beütések" itt, jelzéseiként egy, a nyelvben is megmutatkozó közérzetnek, enélkül is betölthetik szerepüket. Ugyanúgy, mint Domonkos *Kormányeltörésben*je esetében, ahol a törekvés mindenképpen tudatos, mivel itt a szerző által magára öltött figura a maga motyogó infinitivusaival mintha csak Robinson Péntekjének nyelvén lenne előrejelzője a hovatartozás köldökzsinórjáról való leszakadás utolsó stádiumának. Nem akármilyen kifejezőerővel, de anélkül, hogy valóságos „népnyelvünket" is megszólaltatná.

Pedig ennek megszólaltatása akkor is nehezen megkerülhető feladat, ha elkerülni szeretnénk, feltéve, hogy ömagunkról kívánunk szólni. Végső fokon természetes módon, hiszen ha létezik egyáltalán feladata valamely tájegység vagy ha úgy tetszik, közösség irodalmának, mi egyéb is lehetne az, ha nem a maga világának megmutatása. Nem szólva arról, hogy valamely nemzeti kisebbség irodalma esetében ez a feladat akkor is fokozott követelményként mutatkozik meg, ha feladatot voltaképpen csakis az író szabhat a maga számára.

*

Irodalmi szöveggel szemben a követelmény szükségképpen kettős: legyen „szép", de „hiteles" is. Stílusa, nyelve legyen „világos, szabatos, magyaros", ahogyan azt mondták valamikor vagy talán tanítják ma is még az iskolában, egyúttal pedig élvezetes, lebilincselő vagy legalább (mert talán még ezt a kifejezést sem kell szégyellnünk) szórakoztató. De legyen igaznak tetsző is egyben, részleteit tekintve akkor is valósághű, ha színhelye közelebbről nem is meghatározott, „téren és időn kívüli", vagy ha cselekménye a fantasztikum világában játszódik. Ez esetben ugyanis szerepe a „részlethitelesség" megteremtése, a hihetetlen elhitetése. Szemben a konkrét világot megmutató, meghatározott környezetben lejátszódó művel, ahol viszont az ismertet és hihetőt nem szabad meghazudtolnunk, azaz ismét csak el kell hitetnünk – nem utolsó sorban a „helyi színek" segítségével. Ilyen szín a *helyi nyelv* is, a vajdasági vagy „júgó"-magyar, az a bizonyos „népnyelv", ami e kis értekezésem tárgyául szolgál. Az a nyelv tehát, amit az itteni magyarok többsége sajnos beszél, és amit – ismét csak sajnos – nem hagyhatunk figyelmen kívül. Természetesen a hitelesség követelményével összefüggésben.

Nem mintha a jugoszláviai vagy vajdasági magyarról nem lehetne „szépen " is írni. Helyes magyarsággal és kifejező stílusban. Ha történetesen leírjuk, világát, környezetét bemutatjuk – függetlenül attól, hogy ez a világ csakugyan rászolgál-e a „szép" jelzőre –, ám ha írásunkban kifogástalan magyar nyelven szólaltatjuk is meg, megeshet, hogy ez a világ „szebb" is lesz a valóságosnál, s így az alkotás, lakkozottsága folytán, „csúnyább", amiatt hogy elveszti hitelességét. Attól hogy a benne megmutatott valóságdarab, nem olyan lesz, amilyen, hanem amilyennek lennie kellene inkább, s attól is függően persze, hogy megszólaltatott emberünk tájunk mely részének lakója, milyen szociális réteghez tartozik, milyen iskolát végzett, illetve, ami alighanem a leglényegesebb, milyen nyelvűt is. Falu- vagy városlakó-e, „etnikailag tiszta" falu idős parasztembere-e, Észak-Bácskából például, ahol a Magyar Televízió adása is fogható, vagy egy mind kevésbé vegyes lakosságú város munkásfiatalja, aki nem is anyanyelvén végezte a szakmunkásképzőt. Magyartanár-e vagy orvos, és ha az utóbbi, itthon diplomált-e vagy az anyaországban? Vagy netán olyan mérnök, aki csak az általánost végezte anyanyelvén, esetleg azt sem. S ír-e „államnyelven" szakcikkeket, miközben magyarul, amellett hogy természetes ártatlansággal „suk-sükül", nemcsak a szakszókincset nem ismeri, hanem a köznyelvi szókincset is alig, úgyhogy az egyik nyelven nyelvjárásban dadog, a másikon „szakértekezik", ám összetettebb gondolatok kifejezésére nem képes egyiken sem. Esetleg politizálni csak, természetesen a közhasználatú politikai zsargon, illetve azon „túljavított" idegenszó-készlet segítségével, amelyről szó esett már. . . És így tovább, mivel variálhatnám a végtelenségig. Mivel tájunkon az anyanyelvűség szintje vagy inkább lepusztultságának foka alapvetően tükrözni látszik a nyelv jól, rosszul vagy alig beszélőjének sorsát, s azon keresztül régiónk múltját és jelenét – illetőleg jövőjét, ami számunkra nem tetszik túl biztatónak. Nem mintha a fentiek közül sok minden nem lenne jellemző általában is a nyelvek bármelyikére, hiszen a nyelv egyént és közösséget, lelket és társa-

dalmat mindezek egymásra hatásával együtt tükröz és jellemez, s ekképpen lehetőséget is kínál az irodalom számára. Amit az irodalom, illetve az író többnyire gyümölcsöztet is.

Csak hát környezetünk e szempontból nézve különlegesnek mondható. Olyannak, hogy talán „sok is a jóból".

Vagy legalábbis kétélűnek, tekintve, hogy az említett lehetőségekre többféleképpen reagálhatunk, s különböző sikerrel is egyúttal. Attól függően, hogy tájunk magyarját hogyan is kívánjuk megszólaltatni. Néhány mondatos rövid párbeszéd erejéig-e, inkább róla szólva csak, semmint őt beszéltetve, mivel ez esetben „népnyelvünk" csakugyan lehet „helyi szín" is, ami, ha kellő ügyességgel a „jövevényszavak" fordítását is feltálaljuk, netán még holmi egzotikumot is jelenthet. Feltéve, hogy nem élünk túlságosan vissza nem legszűkebb környezetünkből való olvasónk türelmével, nem beszéltetjük hősünket túl hosszan, nem adatjuk elő vele búját-baját, nem meséltetjük el vele élete történetét, vagy ha művünk mégis ezt kívánná, jobb, ha azt „átmeséljük" csak. Olyképpen, hogy beszédét közvetlenül pár mondatban érzékeltetjük csak, hogy utána, kivéve szájából a szót, a magunk irodalmi műnyelvén mondjuk tovább, amit el szeretnénk mondani róla, azaz helyette végeredményben, itt-ott talán a későbbiek során is visszaváltva „direktbe". Valójában jól bevált módszer szerint, csak hát tájunkon ez a módszer mintha sokkal inkább rákényszerítené magát az íróra, mint amennyire teszi ezt nyelvi nyomortól kevésbé megterhelt vidékeken, voltaképpen az alkotó választási lehetőségeit korlátozva. Tájunk magyar anyanyelvű emberének narrátorrá avatását annyira téve lehetővé csak, amennyire az nem hordozója, illetve áldozata megnyomorított „népnyelvünknek". Ha úgy tetszik, annak a kétnyelvűségnek, amelyet ugyanilyen joggal nevezhetünk „félnyelvűségnek" is, hiszen nyelvének két fele nem alkot szükségképpen egészet, amiért is birtokosa nem feltétlenül azt mondja segítségével, amit *akar*, hanem amit *tud* – alkalmasint az eredetileg szándékoltnak ellenkezőjét. Vagy amit egyáltalán elgondolni képes, mivel a nyelvi korlátok a gondolkodás korlátait is jelentik egyben. Hiszen amit a nyelv által kimondani képtelenek vagyunk, azt elgondolni ugyan úgy-ahogy képesek lehetünk még, ámde kezdetlegesebb formában, tökéletlenebb módon, hogy ne mondjam, primitívebb szinten, elmosódott körvonalú képszerűséggel.

Nyelvi eszközökkel már meg nem szólaltathatóan tehát, legfeljebb nyelvre átfordíthatóan, vagyis leírhatóan. Alapvetően más feladat elé állítva az írót is, akinek ezen a ponton túl már azt kell szavakba öntenie, ami ábrázolni kívánt szereplője agytekervényeiben szavak nélkül megy végbe. Nyelv által fejeznie ki, ami nem nyelv már többé!

1991